

TEMA IN SVITANJE

Tone Seliškar

(Prvi dve poglavji iz še nedokončanega romana »Izdani bataljoni«, v katerem opisuje pisatelj usodo prostovoljcev ob napadu na Jugoslavijo.)

I

Ko je edina žarnica na umazanem stropu nenadoma ugasnila in se je samo bledeč odsev ulične svetilke obesil na razpokan omet stropa in sten, se mi je zazdelo, kot da so nas še žive pometali v globoko jamo. Reže razpok v zidu so bile kot razpokline v zemlji, iz katerih vise z lopato presekanе korenine, vlaga pa, ki sem jo začutil na obrazu, je bila prav takšna kot vlaga pravkar izkopane prsti. Za hip me je obšla pražalost z osnovno mislijo, ki se je porodila v še zavestnem delu možgan, a ta misel se je poprej okopala v krvi mojega srca, ker je bila tako neznansko žalostna. Po vsej verjetnosti pa je bila to misel nas vseh, ki smo bili tu živi zakopani: ko je žarnica gorela, smo še bili, zdaj pa nas ni več! Ta misel je bila sprva tako nečloveško resnična, da se mi je utrgal iz grla živalski krik brez besed samo zato, da bi me moj lastni glas prepričal, kako sem sicer zakopan — a še vedno živ. Bolšchal sem v poltemo, ki se je kot ostudna plahta pregrnila čez nas, in ko sem z očmi in z roko obtipal svojega soseda, ki je bil gorak in torej poln življenja, sem slišal z leve in z desne pridušen, zagrljen šepet glasov, ki so se kot vrvi rablja opletali okoli naših vratov. Dá, prav tako kot vrvi rablja, kajti vsako besedo je smrt obesila na jezik, preden je padla z ustnic šepetajočih. V mestu nekje ali pa v okolici mesta so streljali s puškami in ti strelji, poostreni zaradi tišine noči, so se nam zdeli kakor žvenkljanje grobarjevih lopat, ki udarjajo ob kamen. Poleg teh ogabnih strelav je iz mesta prihajalo do nas zamolklo hropenje, ki je naraščalo in upadalo kakor valovi, ki se ženo proti čerem, ob katere butnejo kakor grom in se nato z grgranjem in onemoglo ihto razlijejo nazaj v vodé, iz katerih so se dvignili. Po lesenih stopnicah so bobneli vihravi koraki zdaj navzdol zdaj navzgor. To niso bili urejeni koraki, temveč neurejeno, hlastno prerivanje človeških nog, ki ne vedo, kam bi hiteli. Po stopnišču in po hodnikih so se lovili, prehitovali in zatikali kriki, rjojenje neznanih ljudi in žvenket orožja se je zaganjal v zabuhlo noč. Ves ta trušč ni imel nobenega cilja. Tak neurejen, nič več človeški trušč nastaja v hišah, kadar gore, na ladjah, ki se potapljajo,

v mestu, ki ga je zamajal potres, v trdnjavi, v katero je pričel vdirati sovražnik.

Mi pa smo bili zaklenjeni in nismo mogli ne teči ne korakati ne divjati v kakršnokoli smer, ne rjoveti. A končno bi lahko rjovel, kakor bi hoteli, prav tako kakor tisti na stopnišču, v hodniku in v mestu. Toda tisti so imeli svoj vzrok za rjojenje, za njih se je nekaj odločilo — za nas pa še nič in zato nismo rjovel, kajti to, kar nas je obdajalo — umazane razpokane stene, z rjavimi lisami vlage poneznaženi strop, trhli pod, zaklenjena vrata, steptana slama pod nami, razpadajoča glinasta peč v kotu — vse to še ni bilo nič odločilnega za nas. Vse je bilo za nas šele nekaj, kar ne vodi k odločitvi, odločitev pa ni bila odvisna od nas, temveč od tistih, ki prav zdaj hrume na stopnišču, na hodniku in v mestu.

Torej je po vsem tem naša usoda, naše življenje, naše telo, se pravi, vse, kar imamo dragocenega, popolnoma v rokah le-teh, ki topotajo po stopnicah, ki rjovejo na hodniku, ki streljajo nekje v mestu in izven mesta? Vseh teh, ki jih nikoli nismo videli, ki jih nikoli nismo poznali, samo zato, ker so se že odločili za nekaj, kar nam je bilo tuje, sovražno in tako mrzko, da smo prav zaradi tega vsi obnemeli kot živi ljudje v izkopani jami, pričakujoč grobarje, da nas zasujejo s prstjo in kamenjem?

Počemu, počemu obujam te stare spomine...? Takrat je bilo vse to kakor odurne, grozljive sanje z nikoli dokončanimi razpleti. Kadar se človeku sanja, da pada v brezno, se nikdar ne raztrešči; če se mu sanja, da ga koljejo, ga nikdar ne zakoljejo; kadar se mu sanja, da se utaplja, nikdar ne utone, ker se vedno poprej prebudi, ves prepoten in izmučen od groze. Še preden se otrese vseh morečih sledi svojih strašnih sanj, se ves zmeden od pošastnih sanjskih vidov, ki so bili tako ostri kot v resničnem dogajanju, prižge luč, se usede v postelji in zmedeno gleda okoli sebe. Tiplje kosti, če so res še cele, poboža si vrat, če ni moker od krvi, zgrabi se za noge, če mu jih ni odtrgal morski pes, in prižgana luč naglo zabriše vse ostrine sanj.

Tako nekako se je z menoj in z vsemi drugimi, ki smo bili zaprti v dveh velikih sobah karlovške vojašnice, tudi zgodilo. Kajpada, mi nismo sanjali, mi smo bili pogreznjeni v resnično dogajanje morilsko burkastih prigod vojne, ki ni bila samo v Karlovcu, ampak se je valila kakor plima in oseka z valovi, na katerih je jezdilo na milijone ljudi, od Baltika do Egejskega morja. Mi smo bili le kapljice tega valovanja človeške krvi, ki so s penaste grive teh valov brizgnile v to pošastno hišo umazanije in rjojenja.

Seveda, vse to pišem po spominu! Nobenih beležk o dogajanju tistih dni nisem ohranil. Razen dveh, treh ljudi, s katerimi so me pahnili v to jamo, nisem nikogar poznal. A spomini so pričeli bledeti. Že so zastrti z reko dogodkov odtekajočega časa in se kakor droban pesek izgublja med prod, ki ga je odložila ta reka ob breg našega življenja. Črte nekaterih obrazov so zabrisane, ne spominjam se več, ali je imel moj sosed na slami plave ali črne oči, seveda ne, toda celota vsega, kar se je z menoj in z ostalimi godilo, je ostala kot neuničljiva prvina vsebine zaporednih ur, ki nam jih je ura z nevidnega zvonika odzvanjala, kajti bilo je točno osem zvečer, ko je nekdo izmed nas, živih pokopanih, užgal žepno baterijo. Ozek snop žarke, popolnoma bele svetlobe je spolzel od obraza do obraza, se plazil nato ob steni navzgor, zarisal na stropu kolobar ostre, bele plošče in nenadoma ugasnil, kot da je noč odprla svoje neizmerno črno žrelo in ga v trenutku pogoltnila. Toda to je zadostovalo prav tako, kot zadostuje najbolj droben kamenček, da zažive na mrtvi vodi komaj zaznavni kolobarji. Tako nas je ta kratek snop svetlobe predramil. Prižgal je najprej eno misel, da je zagorela kot drobna suha vejica pod grmado tlečih polen, nato se je užgala druga in še nato tretja, in kadar človek z gorečo mislijo misli, živi, ni mrtev.

Torej smo še!

V nevidnem zvoniku je odbijala ura: ...dong, dong, dong.

»Koliko je ura?« je kriknil nekdo iz teme.

»Osem!«

Ta prirodni človeški glas je bil topel, mehak, človeški. Sosed se me je dotaknil s toplo, nekoliko vlažno roko in me je vprašal tiho, a bodro:

»Ob taki uri po navadi ne streljajo?«

»Ne, nikakor ne, to ti lahko prisežem,« sem mu odvrnil.

»Morda pa v jutranjih urah, med peto in šesto...?«

»Tega ti ne vem povedati,« sem mu dejal, ker mi je bilo odvratno govoriti o streljanju ali pa me je bilo strah in ker bi bil rad na čistem sam s seboj. Nisem mu maral pritrditi, da povsod na svetu streljajo po prvem svitu, no, v zelo zgodnjih jutranjih urah pač. Že mi je bilo na jeziku, da bi mu rekel: Lahko pa se zgodi, da nas bodo obesili! Toda počemu bi se sploh pogovarjal o takih stvareh! Ker nisem sam spregovoril, je to storil nekdo drug, kar mi je bilo bolj po volji. Nekdo se je zaletel v zaklenjena vrata, ključ je škrtnil, vrata so odletela k steni in v sobo je planil silno velik človek. Čudno, da se z glavo ni zadel v strop. Prižgal je luč, in ta svetloba borne žarnice je bila umazana. Človek v uniformi je imel za pasom bodalo v svetlo

jekleni nožnici, ob boku mu je visela težka pištola v lesenem toku, škornji so se mu svetili kot zlobna črna luč. Črna luč...? Česa takšnega ni, toda črna luč je takrat bila, ker je bilo vse tako črno in žalostno! Ta veliki človek je imel lep obraz vse dotlej, dokler ni odprl ust. Nikdar si nisem mislil, da more glas lepega človeka spremeniti njegovo lepoto v spako. Nekaj časa nas je molče ogledoval skozi režo svojih črnih oči, iz katerih je plamtel tolikšen prezir, posmeh in zaničevanje, da so mu usta trznila ko ščuki, ko se zažene proti klenu. Vrsta velikih, belih zob se je razklenila, obraz se mu je spačil, nato pa je zamahnil z roko preko nas, se obrnil k ljudem v uniformah, ki so se gnetli v vrata in kriknil s tako ostrim, strupenim glasom, da ni bilo v tem lepem, anatomsko tako popolnem človeku čisto nič več človeškega. Zakrakal je:

»Zjutraj z njimi na strelišče!«

Potem je planil nazaj v hodnik, vrata so se s treskom zaprla, ključ je škrtnil, žarnica na stropu je ugasnila — in tako se je vendarle tudi za nas nekaj odločilo.

Torej nas bodo zjutraj ustrelili!

Sosed se me je spet dotaknil s svojo toplo, nekoliko vlažno roko, in mi zašepetal olajšano:

»Saj sem vedel, da streljajo le v jutranjih urah!«

V obraz ga nisem mogel videti, zato nisem razvozlal smisla njegovih besed, ki so bile tako preprosto izrečene, kakor če bi dejal: zjutraj nam bodo prinesli kavo. Toda po tem, kako so mu prsti drgetali, sem začutil, da je v preproščini njegovih besed ostra dognanost kakor žvenk grobarjeve lopate.

»Koliko je ura?« je nekdo naglas vprašal.

»Osem!« mu je nekdo nejevoljno odgovoril.

In res je v nekem drugem zvoniku, kjer je stolpna ura bržčas zaostajala, ponovno odzvanjalo osmo uro: dong, dong...

In tako se je pričela prva ura, potem ko smo zvedeli, da nas bodo zjutraj ustrelili.

II

Takrat, ko sem preživeljal s svojimi tovariši prvo uro človeka, ki bo zjutraj ustreljen, ki ga zjutraj ne bo več, vsaj zame ne, za druge pa bo samo še s krvjo oblito truplo, ki ga bodo zagrebli nekje izven mesta na kakem travniku, se mi je zazdelo življenje tako prozorno, da sem se videl skozi in skozi, kot če gledaš pod mikroskopom prazivalce v kapljici vode. Ta prisposoba se mi je zlahka utrnila v vrvežu misli, ki so se prehitevale in lazile druga po drugi ko mravlje

v mravljišču, kajti doma sem imel preprost mikroskop in rad sem opazoval v prostem času, kaj vse se skriva v naravi našim očem, in ta enocelična bitja so bila pod lečo prozorna kot steklo. Tudi tako neznamenit kot te praživalce sem se zazdel v skupni usodi toliko ljudi; zdelo se mi je, da sem prav tako lahek, prozoren, neznamenit in strašno nevažen spričo tega, da smo ležali na umazani in prašni slami, polni bolhá in ščurkov, kakor čreda upehane živine, ki jo bodo v zgodnjih jutranjih urah odgnali v klavnico. Živina tega ne ve, ne slutiti, mi pa smo vedeli, in navzlic temu se nihče ni premaknil. In kaj vse bi lahko storili! Poskakali bi lahko skozi okno ali pa bi se zaleteli v trhla vrata, pobili stražo in stekli po stopnicah na cesto, lahko bi kričali, se zaganjali z glavo v zid, lahko bi preklinjali... Pa ničesar tega nismo storili.

Res je, da nismo imeli nikakršnega orožja pri sebi (sredi noči pa se je izkazalo, da je bilo v sobi med nami le nekaj orožja!), toda mar nisem imel v nahrbtniku precej velik skavtski nož, na katerega pa takrat sploh nisem pomislil? Pa vendar bi ga lahko tistemu velikanu zasadil v srce ali pa bi si z njim prerezal žile, da bi se ne pustil pobiti od drugih, ampak bi se sam pri polni zavesti, dostojanstveno in z velikim prezirom do krvnikov ubil kot gospodar svojega lastnega, edinega življenja!

Bil sem star šestnajst let, bilo je v tretjem letu prve svetovne vojne, ko sem od blizu gledal streljanje na smrt obsojenega. Obsojenec je bil neki kmetič z Dolenjskega, ki so ga sosedje ovadili, da je grdo govoril o cesarju, in ga je zato vojaško naglo sodišče obsodilo na smrt. Ustrelili so ga svečano, po vseh predpisih tega grozotnega obreda usmrtitve. Do vseh podrobnosti mi je ostala v spominu ta nesmiselna okrutnost. Še danes vidim obsojenca, ki je stopal v kareju vojakov, in ob njem duhovnika, vidim oficirja in vojake v paradnem koraku, vojaškega sodnika in vojaškega zdravnika, vidim že izkopano jamo na Suhem bajerju, kjer so streljali vse tiste, ki jih je vojaško sodišče obsojalo na smrt. Obsojenec je imel na glavi potlačen klobuček in njegov hod je bil tako mehak, nezemski, kot da bi hodil za ped od tal in kot da bi se mu noge ugrezale v praznino. Obličje mu je bilo spačeno od strahu. Iz nizkih, jesenskih oblakov je tiho pršilo in na njegovih košatih, povešenih muštacah so se lesketale drobne kapljice dežja. Njegov obraz skoraj da ni bil več tostranski; barva njegova je bila že prstena, oči skoraj steklene, pogled njegov neskončno izgubljen, in ko je stal pred jamo, je krilil z rokami ko ptica z ranjenimi krili. Podoba tega sirotnika je bila tako grozljiva, da me še danes včasih preganja v sanjah in še danes slišim njegov poslednji

krik, kot da bi se hotel s krikom rešiti ali pa vsaj prevpiti smrtno obsodbo, ki jo je vojaški sodnik naglas še enkrat prebral v imenu Njegovega veličanstva cesarja Franca Jožefa Prvega. A prav tega je zdaj obsojenec klical na pomoč kot otročiček svojo mater:

»Nedolžen sem! Slava presvitlemu cesarju...«

Duhovnik je mahal z razpelom ob njegovem obrazu, potiskal mu ga je na ustnice, jata vran je letela čisto nizko nad streliščem in ena sama vrana je ostudno zakrakala, kot da se roga vojaškemu sodniku, obsojencu in duhovniku. Ko so vojaki izstrelili puške, se je obsojenec sesul na tla ko cunjja, ki se je snela z vrvi.

Ali bo nekako tako tudi z nami? Ali bom tudi sam tako klavrno švedral na morišče? Ali se bomo vsi tako neizmerno ponižujoče sedeli v strah in grozo pred smrtjo? Ali bo tudi moja noga trzala po zemlji, potem ko bom že ustreljen in torej že brez zavesti, kot tistemu kmetiču, ki je cesarja klical na pomoč v svoji zadnji uri? Ali bo tudi moj obraz tako bebasto izgubljen, nemožat, tako neusmiljeno reven? Ali pa bom stopal ponosno med svojimi krvniki, s prižganim prezirom v očeh, in bom, potem ko bodo vojaki pomerili vame svoje puške, sam zaklical: Ogenj!?

Tega nihče ne ve! In počemu bi se trapil s takimi mislimi, ki ti žgo zadnje ure kot sol na krvavi rani? Le mirno kri, le mirno kri! sem si dopovedoval. Saj nisem sam, tu poleg mene je še sedemdeset ljudi z enako usodo in razlikujemo se po obrazih, po očeh in laseh in vsakdo živi svoje osebno življenje, vsakdo od nas bo z drugačnimi koraki stopal po stezi smrti, vsakdo bo po svoje izoblikoval teh nekaj ur svojega življenja.

Na moji desni strani je ležal Žužek, študent filozofije, na moji levi strani Hudnik, študent medicine, in tudi ta dva nista ničesar storila. Obležala sta na slami kot jaz in kot vsi ostali, in prav ta negibnost mojih tovarišev me je vznemirjala. Imelo me je, da bi vprašal filozofa, če se spomni poslednjih besed Sokrata, preden je izpil čašo strupa. Ne, ne, ne bom ga vprašal! To bi bilo nečloveško izzivanje človeka, ki ga prav nič ne poznam. Morda sam trpi mnogo bolj kot jaz sam, morda veruje v boga in se z njim tolaži in počemu bi ga motil v njegovem molku? Toda filozof je sam spregovoril. Kar nenadoma, kot da bi se nečesa važnega domislil, se je obrnil k meni in mi zašepetal:

»Dve suhi, domači prekajeni klobasi imam pri roki. Prigriznil bom. Boste tudi vi?«

»Hvala!« sem mu odvrnil. »Morda kasneje.«

»Prav. Tule v papirju jih boste našli,« mi je pojasnil filozof.

Slišal sem, kako je odprl svoj žepni nož, in kmalu mi je pod nos zadišalo prekajeno meso s česnom, kar je predramilo tudi medicinca, da se je ujezil v svojem molku in mi zaupno zašepetal:

»Zdajle misliti na žrtje? Mojduš, kakšna žival!«

Nič mu nisem odgovoril, ker me je zaneslo iz vsega tega tako ostro grozljivega, pa vendar še ne povsem tako doumljivega, da bi zavzelo prav sleherno celico naših možgan. Besede velikana namreč, s katerimi nam je zagonetno objavil smrtno obsodbo, se še niso ujedle do takih globin v našo zavest, da bi nam na mah otrpnila vsa naša občutja. To je nekako tako, kot če se vrežes v prst; rana zazija, kri teče, toda boleti prične šele kasneje. Zase in za vse druge okolj sebe sem bil prepričan, da so nas te velikanove besede sicer omamile, koj nato pa so se pričele umikati naskoku naših misli, ki niso hotele verjeti tem besedam. Kot so v organizmu našega telesa zaloge protistrupov, ki se zakade v zunanjega sovražnika, ki vdre v naše telo, tako je v zavestnosti človeških misli vedno polno skladišče miselnih zank, s katerimi poskušamo poloviti vse tisto, kar je izven nas pričelo groziti nam samim.

Morda pa nam res samo grozijo? Morda pa je bil ta, ki nam je to oznanil, pijan in ni vedel, kaj govori? Mar morejo ustreliti človeka brez sodnega postopka? In zakaj bi nas ustrelili? Saj smo vendar nedolžni in kje na svetu streljajo nedolžne?

Skratka, pomirili smo se. Sicer pa nam je ostalo še mnogo časa do jutra in kaj vse se še lahko tačas zgodi! Gledal sem na strop in utrip žile na sencéh se je spet vskladil v enakomeren ritem srca, ki je še malo poprej togotno razbijalo v prsih kot volk, ki se je ujel v past. Nahrbtnik, ki mi je služil za vzglavje, me je tiščal v vrat, zato sem se ulegel postrani. Zamižal sem in nisem maral odpreti oči, da se ne bi razblinile slike, ki so se mi nenadoma prikazale tako čudno razklano, da sem moral iz posameznih podob spet sam sestavljati celoto. Te podobe so se kazale v zapovrstnem redu z vso ostrino reči in stvari. Najprej je bila slika vrbovih mačic. Nato majhna, okrogla keramična vaza z razcvetelimi telohi; še nato motna voda Ljubljaničice; kmalu za tem lepo kmečko dekle z velikonočnimi butaricami; malo dlje prometno vozlišče pred glavno pošto; in na koncu zaprta stanovanjska vrata z emajlirano tablico, na kateri je bilo z velikimi črkami napisano MLAKAR SIMON.

In tako sem jaz, ki zdajle tule ležim na gnili slami, knjižničar Mlakar Simon!

»To je že nekaj, če se zavedam, kdo sem!« sem se razveselil. »Torej sem se le našel, saj zdaj sva dva v eni osebi — vojak in knjižničar!«

Toda kaj je z vrbovimi mačicami, s telohi, z Ljubljano, z lepim kmečkim dekletom in s prometnim stražnikom pred glavno pošto...?

Z napeto voljo skušam zlepiti vse te posamezne slike v celoto, da bi tega knjižničarja postavil na trdna tla, da bi shodil in spregovoril. Toda moj levi sosed, medicinec, se je razburil zaradi nečesa. Svojemu sosеду, ki pa ga ne vidim, pripoveduje tako razvneto, kakor da bi hotel vanj zakovati vsako besedo. Njegov sosed je najbrž nejeveren Tomaž, kajti medicinec maha z rokami, in ker se boji naglas razgrajati, mu znova razčlenjuje svojo pripoved, da odmaknem Mlakarja Simona iz območja svojih prividov in poslušam, ker je to, kar pripoveduje medicinec, tako zlepljeno z mojo in našo usodo, da moram poslušati, ker se mi zazdi, da so medicinceve besede zame prav tako važne kot vrbove mačice in motne vode Ljubljane.

»Hitler in njegov kretenski pobratim Mussolini jih že dobivata po repu! No, kaj praviš k temu, da so Angleži pred nekaj dnevi v Jonskem morju našli Italijane tako, da so jim potopili štiri križarke in tri rušilce in težko poškodovali njihovo najmodernejšo oklopnjačo 'Littorio'? Vidiš, zanalašč sem si zapomnil imena križark, le premisli, kakšna imena: 'Pola' — to je naš Pulj, 'Zara' — to je naš Zadar, 'Fiume' — to je naša Reka! Ha, mar ni to imenitno, mar ni to simbolika vsega tega, kar čaka te fašistične bučmane? Četrta križarka se je imenovala 'Giovanni delle bande nere'. Trapasto ime, kaj se hoče! Imena rušilcev sem pozabil, a nič zato, kljub temu so šli na dno morja ko vreče peska. No, kaj praviš k temu?«

»To je že nekaj, seveda, ampak...« je dvoumil medicincev sosed, medicinec pa:

»Nič ampak, cepec ti trmoglavi! In kaj porečeš k temu, da so Angleži že zavzeli Asmaro, glavno mesto italijanske Eritreje, in da že prodirajo proti Addis Abebi? No, govori, cucek!«

»Ne zmerjaj me s cuckom, ti rezač mrhovine! Daj mi raje cigareto, in hudič naj vzame Italijane in Angleže z Abesinci vred!« je mirno dejal ozmerjani.

Videl sem, da se je medicinec zgrabil za lase kot živčen profesor, ki je zaman dopovedoval dijaku pred tablo zapleteno algebrasko enačbo, in ga je nato poslal k vragu v klop. Prav tako obupano je medicinec zamahnil z roko, vtaknil sosеду cigareto v usta in mu jo brez besed tudi prižgal. Vžigalnik je tlesknul, drobcena lučka se je obesila na zastor noči in spet ugasnila. Žal mi je bilo te drobne lučke,

ki nas je tako dobrohotno obiskala, res, hudo mi je bilo žal. Toda, če bi še gorela, ne bi mogel gledati vrbovih mačic ne knjižničarja Simona Mlakarja, ki je že odšel skozi vse te zidove in že hodi ob Ljubljani.

Toda iznenada je medicincev sosed spregovoril mirno in rezko:

»A kaj praviš k temu, da so Nemci v zadnjem tednu potopili sedemindvajset ladij s sto tisoč tonami...?«

»So to poročali Nemci?« je vprašal medicinec preteče.

»Ne, Angleži!« je pribil njegov sosed zmagovito.

Medicinec se je zviška vrgel na hrbet, si potegnil vojaško čepico čez oči in obmolknil, kot da bi ga njegov sosed na smrt užalil. Tistega njegovega soseda sicer nisem mogel videti, toda bil sem prepričan, da je tisti njegov sosed zelo hladen človek in da ima svojo posebno pamet, da jo trdno krmari po razburkanih vodah, ki so se z nami igrale kot s treščicami razbitega čolna.

Toda knjižničarja Simona Mlakarja sem jaz, vojak-prostovoljec jugoslovanske armade, že zrinil skozi te razdrapane zidove umazane vojašnice. Že stoji na nasipu Ljubljance. Tavati ob Ljubljani je vedno lepo! Reka je pravzaprav kanal, kot so vse reke, ki tečejo skozi mesta in jim zgrade struge z betonskimi nasipi. Toda navzlic temu ima voda svojo posebno mikavnost, pa najsi je to Seina v Parizu ali Ljubljanka v Ljubljani. In kot je Simon Mlakar rad brskal med starimi knjigami, ki so jih stari častitljivi starinarji prodajali na obrežju St. Michèle v Parizu, tako se je rad ustavljal v trgovinicah starinaric na Gallusovem nabrežju v Ljubljani in se pogajal za stare, redke knjige. V tistih majhnih trgovinicah na obrežju, zatrpanih s pohištvom, oblekami, čevlji, z leseno, stekleno in kovinasto rop, tijo, je izbrskal včasih pravcati redki biser med knjigami. Pogajanja za tako redkost so se včasih vlekla po več dni. Prav tisto soboto pred veliko nočjo je spet stopil v trgovinico, da končno le kolikor mogoče poceni izbere zelo dobro ohranjeno prvo izdajo Jenkovih pesmi s pesnikovim lastnoročnim podpisom. Morda ga je ta pesnikov podpis celo bolj mikal kakor sama drobna knjižica, trgovka pa je prav zaradi tega podpisa vztrajala na ceni.

»Torej koliko?« je vprašal Mlakar.

»Sto, in počakam do prvega, gospod knjižničar,« je dejala trgovka prebrisano, kajti za knjižico prav gotovo ni dala več kot dvajset dinarjev. »Saj tvegam, veste, tvegam, pa naj bo, ker ste stalen odjemalec!«

»Čemu tvegate?« se je nemalo začudil Mlakar in pogledal trgovko, ki je bila kljub svoji telesni obilnosti urna in okretna.

»Mar ne vidite, ne slišite, kaj se godi po svetu? Morda vas doma že čaka vojaška pozivnica in zvečer ste že lahko v kasarni. Potem se bom prvega pod nosom obrisala za sto dinarjev,« je pojasnila trgovka in si s kazalcem podrgnila pod nosom, češ takole, ti moj ljubi knjižničar, ki še ne veš, da ti je življenje obešeno na bajonet kot suknja na kljuko.

»Nisem vojak!« je hlastnil Mlakar presunjeno in stopil na obrežje. Nad reko je rasla vrba žalujka in njene nežne, tenke vejice so bile že zelene. Drobne mačice so visele na koncu vejic. V dihu pomladne sape so nihale sem in tja, odsevale so v vodi, po kateri so se lesketale zlate lise sončnih žarkov. Z ljubeznijo so mu pogledi obtipavali to nežno zelenje.

»In tako je to moja štirideseta pomlad!« se je domislil Mlakar in s polnimi pljuči zadihal pomlad vase, poželjivo, z vso strastjo svojega štiridesetletnega življenja in s takim koprnenjem, kot da bi se hotel opiti do omamnosti te pomladi, tega večno se obnavljajočega, tega lepega in dobrega, s soncem obsijanega. Naslonil se je na ograjo, se s prsti igral z nežnimi, krhkimi vejicami in se zagledal v vodo, ki se je v gubah svojega toka isknila v soncu. Po vodi je priplaval velik čoln iz belega ovojnega papirja. Veselo je poskakoval po drobnih valčkih in se kot veselje samo pozibaval po reki navzdol. Na drugi strani obrežja so tekli ob škarpi šolarji in obmetavali čolniček s kamenčki. Kamenčki so pljuskali vse okoli čolnička, čolniček pa je plaval in plaval in se sukali okoli sebe.

»Hura, hura, še eno salvo!« so vpili šolarji, zajemali polne pesti peska in kamenčkov in obstreljevali čolniček s tako vnemo, da so ga končno nekajkrat zadeli. Čolniček se je prevrnil, se razlezel in potem je samo še pola papirja kot vesel proglas pomladi plavala po strugi in se izgubila v daljavi. Mlakar se je naslajal ob živi radosti otrok, še sam bi rad posegel v njihovo igro in se premaknil za trideset let nazaj. Le zakaj človek tega ne zmore! Povrnjeno otroško veselje bi oplaknilo s človeka vse njegove zablode, vse njegove zmote, da bi zakoračil spet v življenje očiščen in nasmejan!

Tako se je pustil Simon Mlakar speljati, lahkoveren, kakor je bil, v to pomladansko zapeljivost navzlic čudnim, hudim, neko zamolklo grozo vzbujajočim dogodkom, ki so se kopičili v Evropi in v Afriki in ki so že butali do naših mejá in tudi do Mlakarja samega, v ulice, v stanovanja, v slehernega človeka. Toda, če gledaš ogenj v daljavi, še nisi v ognju! Če gledaš z gradu poplavljenega vasi na Barju, sam še ne čutiš vode in počemu bi se zato vžigal in potapljal, še preden te je ogenj zajel, še preden ti ni narasla voda zalila nog?

Pri tromostovju so kmetice prodajale rože: vrbove mačice, resje, teloh, zvončke, trobentice in vetrnice. Kako lepa podoba! In rože cveto navzlic ognju in navzlic strašnim dogodkom in sonce sije prav tako, beli oblaki jadrajo pod sinjim nebom prav tako! Ob škarpo je naslonjen cel gozd velikonočnih butar, velikih in majhnih in prav majcenih, ki so posebno umetelno napravljene v živih barvah, pravcata paša za lačne oči. Lepo kmečko dekle, nasmejano kot sama pomlad, je prodajalo prav tiste majhne, komaj za ped dolge butarice. Že zaradi lepega dekleta si je Mlakar kupil majceno butaro, šopek vrbovih mačic in še nekaj cvetočega teloha, da bo imel pomlad tudi v stanovanju, in ko je to cvetje rahlo položil v aktovko, je šel po mostu do Prešernovega spomenika in lahkih korakov stopil v Prešernovo kavarno. Njegovo priljubljeno mesto v levem kotu kavarne ni bilo zasedeno in zaradi tega se je še bolj zadovoljen sam s seboj usedel in se ozrl okoli sebe. Samo dva gosta sta sedela v tem delu kavarne, in še preden si je prižgal cigareto, mu je nanosila natararica na mizo kup časopisov, obstala pred njim in ga vprašala zaupljivo:

»Ali bo res vojna, gospod knjižničar?«

Ta beseda je nenadoma zasenčila njegovo pomladansko veselje ko črn oblak, ki se je obesil na sinje nebo. Natararica je bila že stari-kava, suha in zaskrbljena, rada se je zaupno pogovarjala z Mlakar-jem o politiki, o umorih in obešencih, kot se rade mlade natararice pogovarjajo z gosti o ljubezni in porokah, zlasti v dopoldanskih urah, ko je malo strežbe.

»Ne bi rekel, da se bodo upali napasti Jugoslavijo. Naša vojska je hrabra, mi nismo tako mehkužni kot Francozi!« ji je odgovoril Mlakar. »Sicer pa, počemu? Kaj smo jim storili?«

»Oh, zaradi pakta, ki smo ga pretrgali!«

»Bolje rat, nego pakt!« pravijo Srbi.« je dejal Mlakar. »Kar naj poskusijo! Angleži bodo na naši strani, pa tudi Rusi! Sovjetski Rusi, Ivanka, veste, to niso carski soldatje!«

»Angleži in Rusi so bili tudi češki zavezniki! In kaj so napravili, ko je Hitler napadel Češko? Še pisnili niso!« Natararica se je nagnila čisto k Mlakarju in mu zašepetala. »Saj poznate trgovca Krisperja. Včeraj je dejal našemu gospodarju, da se bo Jugoslavija še prekleto kesala, ker je razdrla pakt. Kajpak, Krisper je Nемец, kulturbundovec!«

»In kaj pravi vaš gospodar?«

»Oh, naš gospodar se ne briga za politiko, on nič ne reče, saj veste, v kavarno zahajajo različni ljudje, posel ne sme poznati politike! In kaj si vi mislite? Bo ali ne bo?«

»Bo!« je vzkliknil Simon Mlakar jezljivo togotno. »In pošteno jih bomo nasekali!«

»S čim pa, z lesenimi tanki?« se je zarogal eden od obeh gostov, ki sta sedela pri oknu.

Mlakar ga je mračno pogledal, ker mu je bil gost nepoznan, in peknilo ga je, da je ves ta razgovor vlekel na ušesa. Ničesar ni odgovoril neznanemu vsiljivcu. Dvignil je časopis k obrazu, da ni videl gosta, in se zagledal v sliko, kako kralj Peter II. pregleduje v spremstvu generalov gardni polk v Beogradu. Po tromostovju se je valila množica ljudi. Velikanska jugoslovanska zastava je plapolala na čelu sprevoda in z mosta sem so se prerivali vzkliki: Živel kralj Peter! Živela naša armada! Živela Sovjetska zveza! Dol s fašisti!

Vzkliki množice so brizgali na trg kot curki fontan, golobje na frančiškanski cerkvi so preplašeno zafrfotali okoli obeh stolpov, bobnenje korakov se je dušilo v peketanju konjskih kopit, stražniki na konjih so jahali ob straneh, in čez množico je z neznanskim hrupom letelo staro šolsko letalo in naglo, kot se je pokazalo, izginilo za strehami hiš.

»Študentje!« je malomarno viknil neznani gost pri oknu. »Ti bodo zlezli v luknje, takoj ko bo zapokalo!«

Simon Mlakar se ni rad prepiral, raje je obšel človeka, ki je zbadal kot osa. Raje se je prepiral sam s seboj, s svojimi dvomi in mukami, grizel se je s svojimi slabostmi, katerim je raje podlegel, kot da bi jih premagal, če pa je že zvihral in se razbelil od notranjega ognja, se je raje tepel za druge kot zase. Toda neznosni tuji gost ga je zdajle razkačil in zalučal mu je nazaj ostro in pikro:

»A v katero luknjo boste zlezli vi?«

Gost se je iznenadil. Takšnega perečega vprašanja ni pričakoval. Zazijal je v Mlakarja, se namrdnil zaničljivo, požrl slino in odgovoril:

»V nobeno, spoštovani gospod, ker bom vedno na tisti strani, ki bo zmagala!«

Simon Mlakar je začutil, kako mu je oduren glas zalil grlo, in še preden se je zavedel, je že vstal in stoječ kriknil neznancu z vso jezo ogorčenja:

»Šleval!«

Tudi neznani gost je vstal hrupno in hropeče. Toda v kavarno je prihrumela gruča študentov kakor curek narasle reke in dva sta pričela prav na tisto okno, ob katerem je sedel neznani gost, lepiti veliko sliko kralja Petra. Ko je bila nalepljena, so vsi študentje veselo zahrumeli in zavpili:

»Živel kralj Peter II.!«

»No, gospod, boste molčali k temu?« je viknil neki dolgi, pretepaški študent in se z naperjenim pogledom zapičil v gosta. »Nič se ne obotavljajte, lahko tudi molčite, le vedeli bi radi, ali ste z nami ali proti nam?«

Gost se je prezirljivo nasmejal, zamahnil z roko, kot bi podil komarje, in dejal trdo in gospodovalno:

»Ne motite me!«

Študentje, razpaljeni od bučnih demonstracij, so zahrumeli kot roj sršenov, če puhneš dim vanje. Dolgin je poškočil, stopil tik zraven gosta, segel preteče v žep zadaj na hlačah s kretnjo, kot se sega po revolver, pokazal na sliko kralja Petra in viknil srdito:

»No, bo kaj?«

Gost je prebledel, zbegano je pogledal okoli sebe in zlasti Mlakarja, kot da bi ga hotel prositi pomoči, a ker se mu je Mlakar pomilovalno nasmihal, drugje pa ni videl nobene zaslobe, je nenadoma smešno, a vendar glasno dejal:

»Živijo kralj Peter, kajpak, to se razume!«

Dolgin ga je potrepljal po rami, se mu zarežal v obraz, se obrnil k tovarišem in jim dejal:

»Pojdimo!«

Nato se je, ko je bil že med vrati, nenadoma obrnil k Mlakarju in mu vrgel vprašanje:

»Smo prav napravili, gospod knjižničar?«

Zavzet nad tem, da ga je dolginasti študent poznal, toda vesel, da so nadležnega gosta stisnili v precep, je Mlakar olajšano in brez pomisleka odgovoril:

»Prav!«

Dolgin se je potrepljal po zadnjem žepu, se obrnil proti Mlakarju, češ vidiš, saj nimam revolverja, mu veselo pomahal z roko in vsa gruča študentov je stekla za množico, ki se je razlivala po mestu. Morda je samo kot daljen preblisk spreletela Mlakarja čudna, zagonetna misel, ko je gledal množico, ki se je po vzpetini od tromostovja do pošte prelivala kot reka, ki je zaobrnila svoj tok in pričela teči po strugi navzgor. Spreletela ga je prerokba patriarhov: In kadar se bodo vode zaobrnille v svojih strugah, bo konec sveta ...

Zdajci pa je spet sam sedel v kavarni z nadležnim gostom in kar iznenada je čutil, da mu ta gost ni le nadležen sosed, temveč še vse nekaj slabšega, hujšega. To zanj ni bil nič več običajen meščan, učitelj, uradnik, obrtnik, tega človeka nikakor ni mogel več ravnodušno prenašati. Nenadoma je začutil, da tega človeka sovraži. Toda, saj ga vendar ni poznal! Saj ne ve, kdo je, od kod je. A počemu bi ga

sovražil? Zaradi teh nekaj njegovih besedi, ki jih je izustil v jezi, ali pa kar tako, ker je morda take togotne nravi?

Zagledal je svojo aktovko in iz nje je molela ena od vrbovih vejic in prav na koncu vejice so čepele tri nežne, plaho sive mačice. Zavaljo njih se je Mlakarju še malo poprej zdelo, da nosi v aktovki vesoljno pomlad. Zdaj pa se je nenadoma čez vso to pomlad potegnila temna senca. Barve cvetov so potemnele, sončni blesk na šipah velikih kavarniških oken se mu je zazdel zlokoben, hrup z ulice se mu je zazdel kot grozljiv piš bližajoče se nevihte, in kot da bi se usoda trenutka poigrala z občutki Simona Mlakarja, je tisti hip stopil pri stranskih vratih v kavarno njegov sošolec, ki se je že v mladih letih zapil in je zdaj svojo pijanost prenašal iz krčme v krčmo, iz Trnovega do Šiške. Od pijače mu je bila pamet že bebasta, vendar pa še sprejemljiva za dogodke, kajti nekje za Ljubljano je našel star, zavržen lonec, ki si ga je z vrstico privezal ob pas in po njem mahal s palico kakor po bobnu ter pel s turobnim glasom:

*Oj ta vojaški boben,
ta bo moj poslednji zvon...*

Mlakar je pograbil aktovko, vrgel drobiž na mizo in skočil iz kavarne. Bebasti Žane se mu je zdel kot plačanec iz tridesetletne vojne, ki se mu je zadril v spomin z neke Brueghlove slike. Prav tako zabuhel obraz je imel ta njegov sošolec in prav tako izgubljene oči kot tisti srednjeveški vojak na sliki, ki udarja na boben, ko gori vas in leže okoli njega poklani kmetje.

Hitel je proti Tivoliju, se pognal v tišino in le še iz daljave je slišal zamolkel hrumot množice. Vejice rumenega cvetja med še golimi drevesi so ostro dvigale enoličnost predpomladanske podobe sveta. Po stezi sta mu prišla nasproti fant in dekle. Fant se je nežno sklanjal nad njeno glavo, gledal jo je prav v obraz, dekle pa je poslušalo, poslušalo najbrž prvokrat v življenju čudežne besede prve ljubezni. Zemlja je bila topla in vlažna, v zemlji se je prebujalo semenje trav in rož.

»Ljubita se!« je pomislil Mlakar in je zavil po drugi stezi, da bi ju ne zmotil v tem svetem obredu mladih src, in še bi taval po neizmernem svetu pomladi, čeprav se mu je pomlad, ki je bila prav taka kot vsako leto, zazdela letos žalostna in odmaknjena od njegovega srca. Vse, kar daje pomlad, je čutil v sebi. Toda nekje v globini sveta se je čas prelomil ali pa se je sonce zataknilo, nekaj se je pač zgodilo s to pomladjo, da ni mogla vanj tako kot druga leta. In ko se je tako bližal svojemu domu, bolj zagrenjen kot vesel, bolj težak kot lahak,

mu je prizor iz kavarne spet zasijal pred očmi. Začutil je, kako je nenadoma zardel v obraz, sunkovito se je ustavil in en sam očitek ga je prežgal skozi in skozi:

»In kaj me končno ta degenerirani kraljevski smrkavec briga? In sploh vsa ta kraljevska sodrga? Mrzim jo kot gnusen mrčes — na, pa sem dal študentom prav! In to sem storil jaz, Simon Mlakar, ki se štejem za marksista? Ali sem mar tudi zaklical »živijo kralj«? Ne, nisem, ampak zadovoljen sem bil, ko so študentje ukrotili nekoga, ki se je rogal na račun naše vojske! Toda, kaj me končno briga naša vojska in vsi njeni generali, mene antimilitarista, antifašista, mene, zagrizenega sovražnika dinastij in vseh vojaških in cerkvenih uniform?«

Moj sosed na moji levi strani me je moral z vso silo suniti v hrbet, ker sem se na mah sesul nazaj v temačno sobo karlovške kasarne. Sunkovito sem sedel na svojem ležišču, se na mah ovedel, kje sem, in zaslišal sem sosedov glas, ki se je kot sveder ostro zadiral v mojo zavest:

»Slišite, ali nič ne slišite?«

Tedaj sem videl, da vsi, kar nas je bilo v sobi, sedimo. In ker nisem videl ne obrazov ne udov, temveč samo temno gmoto teles, se mi je zdelo, kot da čepi v tem brlogu trop okornih živali, ki bodo zdaj zdaj planile proti vratom, jih zdrobile in ušle na prosto. Nihče ni govoril, vsi smo strmeli v vrata, onstran vrat pa se je moralo dogajati nekaj neznanskega. Prav razločno smo iz hrušča topotajočih nog razbrali, da nekoga s silo vlečejo po stopnicah navzdol, kajti tisti je nekajkrat kriknil tako presunljivo tožeče, da si nismo upali dihati.

»Ne, ne!« je kričal nevidni. Potem se je vse tisto neznansko zavalilo po stopnicah kot plaz in nato smo še enkrat samkrat slišali, zdaj že nekje z dvorišča zadrgnjen krik, ki pa se je takoj spet razpustil v noč.

»Ne, ne...«

Čudna tišina je legla spet na nas. Še vedno smo strmeli v vrata. Nekdo naših je tiho kakor v zadregi zajecal:

»Zdaj bodo prišli po nas!«